

УДК 811.161.2'373:821.161.2'06.09(092)
DOI 10.31654/2520-6966-2021-19F-104-117-131

Бойко Т. В.

аспірантка кафедри української мови та методики її навчання
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Об'єктивація концептосфери «духовні цінності» в романі В. Винниченка «Заповіт батьків»

Статтю присвячено аналізу якісних і кількісних характеристик об'єктиваторів концептосфери духовні цінності, засобів вербалізації низки субконцептів та їх контекстуальних особливостей у романі Володимира Винниченка. Увагу зосереджено на осмисленні системи модифікацій семантичних планів лексичних одиниць та їх сполучуваності у художньому тексті. У пропонованій публікації обґрунтовано специфічні випадки оцінювання моральних якостей персонажів, розкрито авторські інтенції щодо аксіологічно-емотивних вимірів лексем «дружба», «щастя», «любов», «надія», «радість», «допомога», «пошана», «воля» тощо. Доведено, що в романі письменника лексичні одиниці із узуально позитивнооцінними семантичними планами нейтралізують свою позитивну семантику, а негативнооцінні контекстуально зумовлені семантичні виміри зазвичай удвічі перевищують позитивні.

Ключові слова: духовні цінності, концептосфера, об'єктивація, мораль, навколяберна зона, Володимир Винниченко.

В українській лінгвістиці зростає інтерес до вивчення особливостей мовомислення, індивідуальних творчих надбань окремих письменників. До таких майстрів художнього слова належить мовотворчість В. Винниченка. Дослідження ідіюстилю (ідіолекту) автора на сьогоднішній день залишається актуальним, оскільки тривалий час його художні твори були заборонені, а самого письменника радянська влада розцінювала як «ворога народу». Дотепер багато праць митця залишаються ще не достатньо вивченими, а в літературознавстві бракує академічної біографії письменника [1, с. 327–328]. Звичайно, уже не можна сказати, що існують «неопубліковані романи» В. Винниченка [4, с. 7], проте відомо, що багато його творів жодного разу не перевидавалися і залишаються предметом для подальших наукових розвідок. До таких творів належить і роман «Заповіт батьків».

Метою наукової студії є вивчення якісних і кількісних характеристик об'єктиваторів концептосфери *духовні цінності*, засобів вер-

балізації низки субконцептів, їх контекстуальних особливостей (на матеріалі роману «Заповіт батьків»). Будь-які концепти на позначення духовних цінностей мають складну, багатогранну й багаторівневу ядерну структуру та доповнюються великою периферією.

Роман «Заповіт батьків» написаний у 1913 році (так зазначено в кінці роману). Цей твір зберігся в єдиному екземплярі й доступний сучасному читачеві у форматі pdf на сайті «Електронна бібліотека "Культура України"». Зчитування цього роману у формат word дозволяє проводити кількісний та якісний аналіз складу лексичних і фразеологічних одиниць. Так, наприклад, програма Word показує, що в романі є 69 417 слів, 6029 речень і 2056 параграфів. Більш детальне оброблення тексту виявляє, що словник роману складається з 10 380 різних слів, оскільки багато з них повторюються неодноразово.

Для цього роману, як і для роману «Чесність з собою», на думку голови «Фонду Винниченка на Канаду» С. Погорілого, «характерна схематичність та надмір публіцистики, що знижує їх мистецький рівень» [8, с. 14]. Дійсно, певна «схематичність та надмір публіцистики» наявні в романі, але навряд чи вони впливають на його «мистецький рівень», бо цей феномен визначають художньою майстерністю письменника, а не його політичними поглядами. На жаль, повністю відсутні щоденники письменника періоду написання роману: «Від другої половини 1911 року до травня 1914 записників нема. Можливо, за ці емігрантські, дуже насажені літературною і політичною діяльністю роки Винниченко нотатників не провадив. А можливо, що вибираючись весною 1914 року нелегально в Україну, він свої записники залишив комусь із своїх добрих друзів» [5, с. 12].

Публіцистичність, політизованість та схематичність роману пов'язана з трактуванням духовних цінностей. Головний персонаж роману Петро Семенович Заболотько – успішний лікар-практик, що ставить собі за мету знищити стару мораль і на її місце поставити нову – мораль усіх пригноблених. На ідеї головного персонажа мала значний вплив філософія популярного тоді серед інтелігенції Фрідріха Ніцше, відомі праці якого «По той бік добра й зла» і «Так казав Заратустра», згадувані в романі [2, с. 44–45]. Рушійним мотивом духовних пошуків головного персонажа є бажання допомогти колишній вихованці сім'ї Тоні, яка стала повією.

Дослідник творчості В. Винниченка О. Брайко вважає, що у сунках Дані і Тоні є наратив «первородного гріха»: «провина Данька й Тоні – аналог первородного гріха» [3, с. 36]. Однак ми вважаємо, що у цій ситуації наявний зовсім інший наратив, а саме наратив

нерівності, тобто наратив пана та скривдженої дівчини. Якщо і є в романі наратив «первородного гріха», то не в парі «Даня і Тоня», а в парі «Даня і невідома повія», яка «засувенірила» [лексема в тексті роману, що означає зараження венеричною хворобою – Т. Б.] гімназиста Даню.

У своїх духовних пошуках і запереченні панівної моралі персонаж роману Петро Семенович стає ще й на позиції єзуїтів, які, як і Ніккола Маккіавелі, вважали, що «мета виправдує засоби»: *«Наш Петро запізнівся на кілька століть: єзуїти давно вже сказали – «мета виправдує засоби»* [4, с. 159]. Єзуїтська мораль – досить складне соціально-історичне явище, але, як наголошено в Православній богословській енциклопедії, «справжня мета її (єзуїтської моралі) – всіляко допомогти людській свободі обійти вимоги морального закону» [9].

Персонаж роману Петро Семенович якраз і зіткнувся з необхідністю обійти вимоги морального закону, щоб врятувати Тоню. Женья, дружина його старшого брата Михайла, намагається іронічним запитанням показати головному персонажу помилковість його моралі: *«І красти, вбивати, брехати, обманювати – все буде моральне? – з цікавістю спитала Женья»* [4, с. 159]. І цей персонаж роману приймає злочинство, вбивство, брехню як щось моральне в його розумінні поняття «мораль»: *Петро скляними, невидючими очима деякий мент дивився в вікно й нарешті тихо сказав: Що ж, коли бути послідовним до кінця, то й це все для вищої мети буде моральне* [4, с. 159]. Інакше кажучи, коли його старший брат Михайло з дружиною вказали йому на зв'язок його ідей з ідеями єзуїтів і логічні наслідки цих ідей, то він не відкидає, а приймає мораль єзуїтів і модифікує тільки мету: *«Петро Семенович усе тим самим тихим, роздумливим голосом, немов усе сам до себе, сказав:*

– Що ж, єзуїти, може, й правду сказали. Суть, кінець-кінцем, тільки в меті. Бо так чи сяк, більше чи менше, а всі ми брешемо, обманюємо, вбиваємо. Стара мораль, маючи на меті свій соціальний лад, всякими способами підтримує його: і бреше, і лицемірить, і обдурює, і в тюрми садовить, і вішає, і вбиває..... І тому я гадаю, що моральні чи неморальні не засоби, а цілі» [4, с. 159].

Найважливіше, на наш погляд, полягає в тому, що бунт головного персонажа проти панівної моралі завершується повним прийняттям цієї моралі в її негативному сенсі, тобто у сфері полегшених моральних вимог до низів суспільства.

Так, головний персонаж роману не може одружитися з Тонею доти, доки він успішний лікар-практик, бо такий альянс (лікар і повія)

суперечить загальноприйнятим нормам для вищих і середніх верств суспільства. У цій своїй іпостасі – представника, як мінімум, середніх верств суспільства – для Петра Семеновича кращою партією є багата аристократка Саня Гарбузенкова.

Імовірно, щоб посилити та спростити сприйняття читачем ситуації вибору дружини персонажем роману (Петром Семеновичем), автор твору повертає сюжет так, що аристократка Саня Гарбузенкова, яка зневажає хвору на сифіліс Тоню, сама виявляється хворою на сифіліс. Ця страшна хвороба передалася їй і її братові «у спадок» від батька. Отже, ця хвороба зрівнює обох претенденток на дружину головного персонажа, бо, як виявилось, обидві вони хворі однією й тією ж «непристойною» хворобою. Вибір спростився і перейшов у суто соціальну сферу: закохана аристократка або закохана повія?

У межах старої моралі головний персонаж не може обрати Тоню, бо не може підняти її до свого рівня, а тому знаходить вихід у тому, щоб стати кримінальником і в цьому зрівнятися з Тонею. Убивця та повія – це нормальна пара для маргіналів у межах панівної моралі.

Петро Семенович намагався відкинути стару мораль, але в підсумку підкорився її канонам. Не можна просто відкинути певну мораль, бо її потрібно замінити якоюсь іншою мораллю. Петро Семенович «приміряє» на собі роль Ніцшеанського Христа, який виступає проти старої моралі та створює нову мораль «Ісус з Назарету любив злих, а не добрих: навіть його доводив до проклять їх морально обурений вигляд. Усюди, де вершився суд, він виступав проти судящих: він хотів бути винищувачем моралі» [7, с. 737]

Нового Христа з Петра Семеновича не вийшло, хоча він сам підлаштовує своє «розп'яття». Точніше, він підлаштовує порушення проти себе кримінальної справи через смерть пацієнта після ін'єкції. Можна, ймовірно, сказати, що в цьому творі є наратив «розп'яття» за розвінчування старої моралі. Але нова мораль після «розп'яття» не виникла, і головний персонаж змирився з вимогами старої моралі.

Після засудження його відправляють «*одбувати в одному з північних міст*» [4, с. 200] покарання за вбивство. І ми маємо наратив «*декабристок*» – Тоня стає його дружиною і йде слідом за ним на «*каторгу*» (в арештанську роту). Окремо зазначимо, що В. Винниченко всіляко підкреслює, що його персонажа засудили не за ін'єкцію, що призвела до смерті пацієнта, а за його лекцію, у якій він закликав знищити стару мораль (*Усі казали, що Заболотья судили за лекцію, а ні за Маєвського*) [4, с. 200].

Пізніше, у 1940 році, подібна ситуація засудження «не за те» повторюється в романі Альбера Камю «Сторонній», що дав початок екзистенціалізму у світовій літературі. Цікаво, що Альбер Камю народився в кінці 1913 року, коли був завершений роман «Заповіт батьків», ніби в середовищі письменників існує якась сюжетна естафета.

Спостережено вживання корпусу лексико-семантичних мовних засобів, за допомогою яких письменник вербалізує своє уявлення про духовні цінності. Ключові категорії будь-якої системи моралі – це концепти «добро» і «зло», проте важлива роль у романі належить і низці інших, із-поміж яких виокремлюємо амбівалентні. Таким постає концепт «бог», що поєднує ознаки й характеристики обох попередніх концептів. Лексему з коренем «бог / бож» виявлено в 42 контекстах роману (4 лексеми і 4 словоформи). (Таблиця 1).

1	бог	8
2	бога	16
3	богиню	1
4	богові	1
5	богомільний	1
6	богу	2
7	божа	2
8	боже	11
		42

У романі автор не ставить за мету проповідувати релігійні вірування та стверджувати, що християнські чесноти персонажів здатні допомогти вирішити побутові чи родинні проблеми або ж змінити їх життя на краще: «Через те..., що він у **бога не вірив**, про мікробів більше думав, аніж про **духовні цінності**» [4, с. 15]. Молодший брат персонажа згадує про Бога тоді, коли захворів на сифіліс: «Коли б я вірив у **бога**, як мама, мені було б легше. Я б **покаявся**, **вистповідався б**, і **бог простив би мені всі мої гріхи**» [4, с. 68]. Він на деякий час вступає в релігійний гурток, але надалі стає найвідданішим прихильником нової моралі, яку сповідує старший брат Петро.

Автор роману мимохідь говорить про обожнювання подругами хворої Тоні за її світлі духовні якості, але й це «не зрівнювало» її з головним персонажем: «Подруги ставились до неї з таким **обожнюванням**, що Петрові Семеновичеві ставало часом аж ніяково. І проте він навіть перед самим собою не міг сказати, що вона йому рівна» [4, с. 118]. У кінці роману з'ясовується, що Тоня стала улюбленицею своїх племінників і племінниць, але й це не зробило її рівною головному персонажу.

Зазначимо, що в цьому романі і автор, і всі його персонажі де-що легковажно ставляться до об'єктів сакральної сфери. Так, автор пише слово «Бог» з малої літери, що характерно для матеріалістів і соціалістів початку ХХ століття. Таке ставлення зумовлено ніцшеанською ідеєю про те, що «**Бог помер**», а сучасні люди знаходяться «по той бік добра і зла» [7, с. 593]. Проголошення цієї тези («**Бог**

помер») і його наслідки – «Якщо бога немає, то все дозволено» (вислів приписують Ф. Достоєвському і беруть за основу в екзистенціалізмі Ж. П. Сартра) – знаменувало собою початок ХХ ст., яке увійшло в історію світовими війнами, геноцидами, голодоморами та безліччю інших способів знищення людей в ім'я «високих цілей». Отже, усі спроби знищити християнську і загалом панівну мораль через десятки мільйонів жертв завершилися простим ослабленням вимог до моральних чеснот. Нездатність головного персонажа роману знищити стару мораль ні для себе, ні для коханої і прийняття ними панівної моралі в її «полегшеному» вигляді для низів суспільства знаменувало майбутній крах цієї ідеї в межах усіх християнських суспільств і держав у ХХ ст.

Активним лексико-семантичним засобом вербалізації духовних цінностей у романі виявилася низка лексичних одиниць із коренем «добр». У тексті письменник використав 118 слововживань (у 22 словах і їхніх формах). Водночас слово «добро» автор уживає тільки один раз у конкретному значенні – «статки»: *«Хто, Даню, чесний, шановний? Той, хто корисний для інших. І розум, і мужність, і знання, і добрість, і чесність ми цінимо не через те, що це дає власникові добро, а через те, що ці всі якості корисні громадянству, іншим людям»* [4, с. 70].

Вислови на кшталт «для вашого добра», «ти такий добрий», «бути добрим чоловіком», «з добрим усміхом», «добрі умови», «нічого доброго з того і не вийшло» не можна безпосередньо віднести до ядерної зони концептосфери «духовні цінності». Їх можна уналежнити до навколоядерної зони лексико-семантичного поля, оскільки вони беруть участь у створенні доброзичливої атмосфери спілкування, здебільшого позитивних висновків персонажів. Аналогічно і звертання на зразок «добродію», «добродійко», які є усталеною етикетною формулою, належать, на наш погляд, до периферійної зони концепту. Щодо аксіологічних вимірів інших слововживань із цим

1	добра	7
2	добре	70
3	добрий	7
4	добрим	2
5	добрими	2
6	добрих	1
7	добрі	3
8	добрість	1
9	добро	1
10	доброго	2
11	добродієм	1
12	добродійко	1
13	добродію	5
14	добродушно	6
15	добродушно-насмішкувате	1
16	добродушною	1
17	доброзичливим	1
18	добрости	1
19	доброю	1
20	недобре	2
21	недобрим	1
22	недоброго	1
		118

коренем зазначимо, що вони лише опосередковано об'єктивують семантичні плани «духовні цінності», репрезентуючи семантику «схвалення»: *добре* (70 уживань) та семи «лагідно», «ласкаво», «добррозичливе ставлення до людей і до фрагментів довкілля» – «добродушно» (6 уживань).

Дослідники ідіолекту В. Винниченка зазначають, що концепт «добро» представлений у творах письменника концептосферою, у якій репрезентативними постають лексеми *дружба, щастя, любов, надія, радість, допомога, прагнення продовжити свій рід, пошана, воля, материнство* тощо [6, с. 211–212]. Важливо було простежити кількісні вияви об'єктиваторів низки субконцептів на матеріалі одного роману – «Заповіт батьків».

Здійснивши вибірку, було встановлено, що лексему з коренем «друж» у романі автор уживає всього два рази.

Перший раз, коли говорить про дружбу Завади та Шапкіна: «*Завада Петрові Семеновичеві був симпатичніший за всіх, що бували в Гарбузенкових <.> Може, через його дружбу з Шапкіним?*» [4, с. 35], а другий раз, коли йдеться про взаємини Марти і Тоні: «*Тоня була їй [Марті] особистий ворог, що знищив усе її життя, (а вони ж були між собою у великій дружбі)*» [4, с. 114].

1	дружбі	1
2	дружбу	1
		2

Загалом лексема *дружба* як репрезентант духовних цінностей в аналізованому творі безпосередньо не віддзеркалює жодних щирих стосунків між персонажами роману, особливо взаємини між Санею Гарбузенковою і Петром Семеновичем. Сумнівна «дружба» Завади та Шапкіна виявляється в їх спільних докорах та звинуваченнях щодо головного персонажа і ніяк не може трактуватися як взаємодопомога, взаєморозуміння. А «дружба» Марти і Тоні завершується тим, що у складний для Тоні період вона стає для Марти «особистим ворогом».

Аналіз виявив, що в цьому романі концепт «дружба» не належить до об'єктиваторів духовних цінностей. Простежено нейтралізацію позитивнооцінних семантичних планів, бо в «новій моралі» Петра Семеновича для «дружби» місця не знайшлося.

Контексти аналізованого твору фіксують лексеми з коренями «щаст» і «щас» (48 уживань у 19 словах і словформах). Із них – 9 разів ужито лексему «нещастя», усіх словоформ цієї лексеми використано 34 рази («нещасних», «нещасні» і т. д.), тобто в романі «нещастя» кількісно домінує (34 проти 14). Позитивний соціально-психологічний фон більш ніж удвічі менший. Два рази це об'єктивовано

лексемою «пощастило» і два рази лексемою «щастя». Перше слововживання зафіксоване у функції вставного слова «на щастя»: «В нього [Петра Семеновича] трохи не вирвалося: «І у вас [Сані] теж», та, **на щастя, утримався**» [4, с. 134], а друге – у значенні, що розкриває емоційний стан: «Дуже добре. – сідаючи знов і стомлено заплющуючи очі, промовив Петро Семенович. Потім швидко розплющив їх, провів ними по кімнаті й зупинився на тихосяйному від **щастя** лиці Тоні» [4, с. 193].

Важливим об'єктиватором концептосфери «духовні цінності» слугує експресивно забарвлена лексема **любов**. Так, у романі слова з коренем «люб» трапляються 42 рази в 15 словах і словоформах Безпосередньо лексеми «любов» використано у творі – 7 разів: двічі письменник вживає її, щоб передати почуття персонажа до улюбленої домашньої тварини: «І раптом – безглузда, жагуча, справді немов містична **любов** до kota. Та не тільки **любов**, а серйозна, боязка поштивість!» [4, с. 11]. Третій раз про любов до kota йдеться в досить курйозному для сучасного читача значенні, коли ця любов розглядається як симптом хвороби (сифілісу): «Наприклад, **любов** Івана Пилиповича до Тома» [4, с. 134].

В іншому контексті почуттєва семантика лексеми стосується сакральної сфери (Бога): «2 Бог, на їхню думку, – всемогутній, він – увесь **любов** і всепрощення, для нього не страшні ніякі злочинства» [4, с. 69]. Один раз лексеми вжито у вислові «зворушлива середньовічна **любов**» [4, с. 91], а останні два (із семи слововживань цієї лексеми) є дуже характерними саме для цього роману, бо позначають, те, чого немає і бути не може: «Так, щось вийшло з Тонею. Але що?! **Любов**? У Тоні до Данька, до якого вона ставилась, як розсудлива старша сестра?!» [4, с. 30]; «І ніби навмисне, йому [Петру Семеновичу] не попадались такі родини, де б панувала згода та **любов**, – неодмінно знаходилось щось, що роз'єднувало, руйнувало їх» [4, с. 166]. Аналогічні семантичні плани об'єктивує лексема «любови»: «І через те ніякої згоди та **любови** нема, та й не може бути» [4, с. 166]; «Коли я [Петро Семенович] кажу, що ті

1	пощастило	2
2	щаслива	2
3	щасливий	4
4	щасливо	3
5	щасливою	1
6	щастя	2
7	нешчасливим	1
8	нешчасливих	1
9	нешчасливі	1
10	нешчасливій	1
11	нешчасливо	1
12	нешчасна	2
13	нешчасний	3
14	нешчасними	1
15	нешчасних	7
16	нешчасні	5
17	нешчасного	1
18	нешчасну	1
19	нешчастя	9
		48

жінки, які взяли шлюб з розрахунку, які живуть у ньому без **любови**, цебто більшість наших жінок, сестер, матерів, що вони такі самі проститутки» [4, с. 166].

Автор роману 2 рази вживає лексему «любовниця» (у значенні «коханка»): «Думаєте, що я [Саня] його[Шапкіна] **любовниця?**» [4, с. 81]; «Коли я [Саня] одержала вашого листа, де Ви писали, що мене не кохаєте й любите «проститутку Тоню», і коли того самого вечора Завада та Шапкін принесли Ваші дурнуваті листи до Завади, – я стала **любовницею** Шапкіна, але з тою умовою, щоб Ваші листи були відіслані до судового слідчого». [4, с. 199].

В інших контекстах лексема з коренем «люб» уживається для відтворення стосунків між персонажами, наприклад: «Голубчику, дорогий, дурний, смішний, не можна ж так! – злякано, ніжно зашепотіла вона [Саня] зараз же за зачиненими дверима, **любовно** дивлячись угору на Петра Семеновича» [4, с. 79].

Слова і словоформи із семантикою «надія» трапляються в тексті роману 19 разів (4 лексеми і 4 словоформи). Але здебільшого позитивна семантика нейтралізована контекстом уживання, у більшості випадків словоформи із компонентом «надія» не позначають щось світле й добре в майбутньому, а використані для посилення негативного соціально-психологічного фону в тих ситуаціях, у які потрапляють персонажі роману. Пряма вказівка на «**безнадійність**» трапляється вісім разів, а словоформи лексеми «надія» найчастіше вжито в негативному значенні: «І мені, Петре, страшно й жити, страшно й помирати. А головне – **нема надії**» [4, с. 67]; «...він [Петро Семенович] зовсім **зубив надію** знайти якийсь вихід» [4, с. 118]; «...та й ті **надії не справдилися**» [4, с. 126]; «**Ніяких надій**. Я [Петро Семенович] не знаю, що робити» [4, с. 143]; «Хоч іскорку **надії**, що цей жах колись кінчиться» [4, с. 178].

1	безнадійний	3
2	безнадійність	2
3	безнадійно	3
4	надією	2
5	надії	4
6	надій	1
7	надію	1
8	надія	3
		19

Лексема «надія» трапляється в романі у трьох контекстах, проте у своєму первинному (позитивному) значенні тільки у двох: «А який? Будь ласка! – виймаючи цигарку з рота, сказала Тоня. У голосі її був і глум, і виклик, і немов би неспілива **надія** на щось непередбачене, нове й можливе» [4, с. 105]; «Одна **надія** на ін'єкцію!» [4, с. 178]. Третє використання цієї лексеми слугує засобом вербалізації семантики «неправда»: головний персонаж уживає цю лексему для введення в оману матері, щоб вона не дізналася про «непристойну»

хворобу її молодшого сина: «Хлопчик дістав дві двійки, налякався, що лишитья на другий рік, і впав у одчай. Але тепер трішки за-спокійвся, і є **надія**, що далі все піде добре» [4, с. 57].

Про позитивне значення вербалізатора концепту «надія» інформують ще й такі контеккти роману: «Одначе, про шлюб чи хоч би про **надії** на нього не думалось» [4, с. 15]; «...він [Петро Семенович] жадно, з **надією** шукав чогось на лиці брата» [4, с. 53]; «...немов би несмілива **надія** на щось непередбачене, нове й можливе» [4, с. 106]; «...з **надією** подужати» [4, с. 146]. Отже, аналіз виявив домінування негативнооцінних семантичних планів над позитивнооцінними (відповідно 13 і 6 слово- і формовживань).

Слова і словоформи з коренем «рад» трапляються 29 разів. Найчастіше вживається лексема «радісно» (12 випадків): «А вранці, коли принесла їм у чаю, дуже здивувалась: Петро Семенович зустрів її весело, майже **радісно**» [4, с. 141]. Контекстуальний аналіз виявив, що семантика узуально позитивного спрямування лексеми дещо нейтралізована, і тут автор зумів додати негативну соціально-психологічну інтенцію на зразок «неуважної радості», «радості мимохідь»: «Петро Семенович **радів** з цього, але **радів** якомсь неуважно, мимохідь, ніби між іншим» [4, с. 112].

1	зрадів	2
2	зраділа	3
3	піврадісно	1
4	радів	3
5	раділи	1
6	радісна	1
7	радісний	1
8	радісним	2
9	радісніше	1
10	радісно	12
11	радісно-здивовано	1
12	радістю	1
		29

Субконцепт «радість» у романі постає як амбівалентний, оскільки дії персонажів можуть бути різнополюсними, спрямовувати *радість* як на добро, так і на зло. Останній випадок ілюструє контекст: *Але зате «фуфурів» та «плакс» «сувенірили» свідомо, умисне, з насолодою («сувенірити» – заразити хворобою). «Коли й мали можливість не «засувенірити», то відкидали її без ніякого хитання, а з радістю»* [4, с. 123].

Ідеться про створення зла: повії раді, що заразили клієнта венеричною хворобою. Інакше кажучи, різна мораль породжує не тільки різне уявлення про добро і зло, а й різне розуміння причин, факторів, що приносять найбільше/найменше радості чи смутку.

1	допомагає	2
1	допоміг	1
1	допомоги	1
1	допомогою	1
1	поміч	1
		6

Слова і слововформи із семантикою «допомога» трапляються в романі шість разів. І деякі з них опосередковано слугують об'єктивами концептосфери «духовні цінності»: «*Почав Петро Семенович щодня ходити до Гарбузенкових. Не через те, що його медичної допомоги потребували Іван Пилипович або Том, а бозна через що*» [4, с. 10]. Проте контексти виявляють у семантиці й цієї лексеми можливий негативний смисл, бо можна «допомогти» швидше померти: «... *хід власних думок допоміг скласти тверде рішення: він [Петро Семенович] має право сам перед собою і перед кожним, хто може знати всі обставини, зробити цій людині, навіть проти її волі, ін'єкцію. Шансів за щасливий результат дуже мало, смерть майже неминуча...*» [4, с. 179]. Контексти роману виявляють шляхи перетворення «нової моралі» головного персонажа через заперечення «старої моралі» в аморалізм, відхід від принципів совісті, честі, справедливості. Таємничий «фокус» Христа, який зумів запереченням старої моралі створити нову мораль, знову не вийшов і знову привів до аморалізму. Убивство людини заради якоїсь високої мети, засуджене Ф. Достоєвським у романі «Злочин і кара», знову з'являється в романі В. Винниченка, а це означає, що людство морально дозріло до таких учинків. І через рік після написання роману, що містить чергове виправдання таких убивств, почалася Перша світова війна.

Субконцепт «повага» вербалізовано за допомогою слів і слововформ із коренем «шан», які трапляються в тексті роману 5 разів: «*Треба мати **пошану** до себе, треба перед самим собою бути чистим, щоб жити з певністю та гідністю*» [4, с. 69].

Субконцепт «воля», у нашому розумінні, у романі безпосередньо не потрапляє до зони аналізованої концептосфери, а постає як чинник, що забезпечує можливість зробити зло або добро з погляду панівних класів того часу: «*Марта сказала, що для всіх таких хворих вона, коли б її **воля**, улаштувала б спеціальну довічну каторгу й засилала б їх усіх туди. А за втечу з неї карала б смертю*» [4, с. 67]. Як уже зазначалося, у романі наявні й протилежні приклади, коли вбивство розглядають як добро, але не з погляду закону та панівної моралі, а з погляду й переконань головного персонажа роману і його «нової моралі»: «*Я [Петро Семенович] **визволяв** їх [Масевських] од лю-*

1	пошану	1
2	шановний	2
3	шанували	1
4	шанувати	1
		5

1	визволив	1
2	визволився	2
3	визволила	1
4	визволяв	1
5	визволявся	1
6	визволяючись	1
7	волю	2
8	воля	1
		10

дини, що однаково мусіла в муках померти. Він був безнадійний. Крім того, розуміється, були деякі шанси на щасливий результат». [4, с. 195].

Антиподом моральних цінностей, виявом надскладних людських стосунків у романі слугує субконцепт «зло». Його вербалізатори вжиті в 69 контекстах (28 слів і словоформ). Головне зло персонаж роману вбачає в сучасному йому устрої суспільства і в моралі цього суспільства. Моральний вибір персонажа – із наявним злом треба боротися. І ніякі вмовляння друзів, знайомих і навіть матері не можуть змусити його зійти з цього шляху: «– Не можу, мамуню, не можу! Мені ваша «душа» дуже вже в печінках засіла. От саме тепер читаю біографії великих людей. І от де справжній сором і жах! Ви подумайте, мамо, ваш улюблений Гайне, Марфин-Бодлер, Некрасов. е, та що рахувати! Маса, мамо, прекрасних, корисних людей гине через вашу «душу». Не через «мою оцю хворобу», ні, а через вашу «душу», через те, що «душа» знесилює їх, примушує більше сил класти на те, щоб схвати зло, а не боротися з ним» [4, с. 165].

У протистоянні з матір'ю та зі своїм основним опонентом на лекції (Завадою), що заважав зрозуміти принадність «нової моралі», виявляється, що «заповіт батьків» для одних є святинею, а для інших – злом. Стосунки між персонажами об'єктивують різні фрагменти моралі, оскільки виявляється, що один одному чинять опір не тільки люди, але й два різних «зла»: одне зло полягає в тому, щоб порушити «заповіт батьків», а інше – щоб прийняти «заповіт батьків». Головний персонаж роману виступає проти «заповіту батьків», а всі його опоненти за: «Все життя своє він [Завада] жив цією мораллю. Вона для нього святиня. Він і не уявляє, що може бути інша мораль. Навпаки, все зло, на його думку, в тому, що не досить добре виконується заповіт батьків та накази «душі» [4, с. 191]. У кінцевому підсумку «двобою» перемагає «заповіт батьків».

1	зла	5
2	злий	1
3	зпилися	1
4	злим	2
5	злісність	1
6	злісно	4
7	злісного	1
8	злість	4
9	злістю	4
10	зло	20
11	зловтіхи	1
12	зловтішний	1
13	зловтішно	1
14	злого	6
15	зłodієм	1
16	зłodій	1
17	зłodійкувато	1
18	зłodійство	1
19	злом	2
20	злому	1
21	злости	1
22	злостити	1
23	злочин	1
24	злочинець	1
25	злочинниця	1
26	злочинности	1
27	злочинства	1
28	злочинство	3
		69

Аналіз індивідуального мовлення письменника виявив, що В. Винниченко, як творча особистість, специфічно об'єктивує фрагменти навколишнього буття, віддзеркалює внутрішній світ персонажів, відображає концептосферу «духовні цінності», добираючи склад та використовуючи свою систему модифікацій семантичних планів лексичних одиниць. Застосований новий (корпуснобазований) підхід до дослідження концептосфери «духовні цінності» виявив непередбачувані кількісні і якісні показники, що забезпечили контекстуально зумовлені характеристики семантики лексичних одиниць, які об'єктивують аналізовану концептосферу, самотутні моделі їх контекстуальної сполучуваності (у зіставленні зі словниковими дефініціями цих лексем). Оцифрований текст роману уможливив обґрунтування специфічних випадків оцінювання моральних якостей персонажів, розкрив авторські інтенції щодо аксіологічно-емотивних вимірів лексем *дружба, щастя, любов, надія, радість, допомога, пошана, воля* та ін. Аналіз найчастотніших лексичних одиниць із узуально позитивнооцінними семантичними планами виявив, що в романі вони нейтралізують свою позитивну семантику, а негативнооцінні контекстуально зумовлені семантичні виміри зазвичай удвічі перевищують позитивні. Створення корпусу текстів окремого письменника дає змогу вивчати інші концептосфери, відкриває перспективи для подальшого дослідження індивідуального мовлення автора.

Література

1. Байдалова Е. В. Современный взгляд на личность и творчество В. К. Винниченко в украинском литературоведении. *Славянский альманах*. Москва: ИСл РАН, 2018. Вып. 1–2. С. 327–337. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennyy-vzglyad-na-lichnost-i-tvorchestvo-v-k-vinnichenko-v-ukrainskom-literaturovedenii>
2. Бойко Н. І., Коткова Л. І. Експресивний потенціал ідіолекту Володимира Винниченка: лексичні та фразеологічні складники: монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 283 с.
3. Брайко О. Про деякі нарративні особливості ранніх романів Володимира Винниченка. *Слово і Час*. 2011. № 6. С. 33–47
4. Винниченко В. Заповіт батьків. Твори., Київ: Рух, 1926. Т. XXII. 200 с. URL: <https://elilib.nlu.org.ua/view.html?id=9085>
5. Винниченко В. Щоденник. / Ред., вступ. ст. і примітки Григорія Костюка. Едмонтон; Нью-Йорк, 1980. Т.1 (1911–1920). 499 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z211ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001851
6. Коткова Л. І. Концепти «добро» і «зло» в ідіолекті Володимира Винниченка. Волинь–Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних

проблем. Житомир, 2009. № 19. С. 208–218. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2009_19_19

7. Ницше Ф. Сочинения в 2-х т. Т.1. Москва: Мысль, 1990. 829 с. URL: https://imwerden.de/pdf/nietzsche_sochineniya_tom1_1990_text.pdf

8. Погорілий С. С. Неопубліковані романи Володимира Винниченка. Укр. вільна академія наук у США, Комісія для вивчення і публікацій спадщини Володимира Винниченка, Нью-Йорк, 1981. 212 с. URL: <file.pdf> (diasporiana.org.ua)

9. Православная Богословская энциклопедия или Богословский энциклопедический словарь. URL: <https://azbyka.ru/otechnik/Lopuhin/pravoslavnjaja-bogoslovskaja-entsiklopedija-ili-bogoslovskij-entsiklopedicheskij-slovar-tom-shestoj-ivan-ioann-maronit/72>

References

1. Baidalova, E. V. (2018) *Sovremennyj vzglyad na lichnost i tvorcestvo V. K. Vynnychenko v ukrainskom literaturovedenii* [The modern view of the personality and work of V. K. Vynnychenko in Ukrainian literary criticism] Slavic Almanac. Vol. 1–2. Moscow: ISI RAN, pp. 327–337 (in Russian).

2. Boiko, N. I., Kotkova, L. I. (2017) *Ekspresyvnij potentsial idiolektu Volodymyra Vynnychenka: leksychni ta frazeolohichni skladnyky: monohrafiia* [Expressive potential of Volodymyr Vynnychenko's idiolect: lexical and phraseological components: a monograph] Nizhyn. 283 [in Ukrainian].

3. Braiko, O. (2011) *Pro deiaki naratyvni osoblyvosti rannikh romaniv concepts of "good" and "evil" in the idiolect of* [On narration in Volodymyr Vynnychenko's early novels] Word and Time, № 6. pp. 33–47 [in Ukrainian].

4. Vynnychenko, V. (1926) *Zapovit batkiv. Tvory* [A parental testament. Works] V. XXII Kyiv: Rukh. 200 [in Ukrainian].

5. Vynnychenko, V. (1980) *Shchodennyk* [Diary] Vol. 1 (1911–1920) Edmonton; New York. [in Ukrainian].

6. Kotkova, L. I. (2009) *Kontsepty «dobro» i «zlo» v idiolekti Volodymyra Vynnychenka* [Concepts of "good" and "evil" in the idiolect of Volodymyr Vynnychenko] Volyn-Zhytomyr Region: Historical and Philological Collection on Regional Problems. Zhytomyr. № 19. pp 208 –218 [in Ukrainian].

7. Nicshe, F. (1990) *Sochyneniya v 2 tomakh.* [Works in 2 volumes.] Vol. 1. Moscow: Thought. [in Russian].

8. Pohorilyi, S. S. (1981) *Neopublikovani romany Volodymyra Vynnychenka* [Unpublished novels by Volodymyr Vynnychenko] New York, [in Ukrainian].

9. Pravoslavnaia Bogoslovskaya ehnciklopediya ili Bogoslovskij ehnciklopedicheskij slovar [Orthodox Theological Encyclopedia or Theological Encyclopedic Dictionary] URL: <https://azbyka.ru/otechnik/Lopuhin/pravo-slavnjaja-bogoslovskaja-entsiklopedija-ili-bogoslovskij-entsiklopedicheskij-slovar-tom-shestoj-ivan-ioann-maronit/72>

Boiko T. V.

Postgraduate student of the Departments of Ukrainian language and Teaching Methodology Nizhyn Mykola Gogol State University

Objectification of the conceptsphere spiritual values in V. Vynnychenko's novel «a parental testament»

The article is devoted to the analysis of qualitative and quantitative characteristics of objectifiers of the conceptsphere of spiritual values, means of verbalization of a number of subconcepts and their contextual features in the novel by Volodymyr Vynnychenko. The focus is on the comprehension of the system of modifications of semantic plans of lexical units and their compatibility in the literary text. The proposed publication substantiates specific cases of assessing the moral qualities of the characters, reveals the author's intentions regarding the axiological and emotional dimensions of lexemes friendship, happiness, love, hope, joy, help, respect, will, etc. It has been proved that in the writer's novel lexical units with usually positive semantic plans neutralize their positive semantics, and negatively valued contextually determined semantic dimensions usually exceed twice the positive ones.

Key words: *spiritual values, conceptsphere, objectification, morality, the perinuclear zone, Volodymyr Vynnychenko.*